

Hayatı

Ali Ekber Dihhudâ hicri kameri 1297, şemsi 1257 ve miladi 1878 yılında Tahran'ın eski mahallelerinden biri olan Senglac'da doğdu.¹ Dihhudâ'nın babası Han Babahan, Kazvin'in yerlilerinden iken Dihhudâ'nın doğumundan kısa bir süre önce ailece Tahran'a yerleşmiş ve Dihhudâ dokuz yaşında iken vefat etmiştir.² Dihhudâ yetim olarak annesi tarafından büyütüldü ve Gulamhüseyin Burûcerdî adlı din bilgini tarafından eğitildi. Bu kişinin yanında geleneksel eski sosyal bilimleri, yani sarf, nahiv, usûl, fıkıh, kelam, hikmet öğrendi. Çok sıkıntı çekerek on yıl sürdürdüğü bu eğitimden sonra³ Medrese-i Siyasî/Siyaset Bilimi Yüksekokulu'nun açılmasıyla buraya kaydolup modern eğitim almaya ve Fransızca öğrenmeye başladı. Bu okulda okurken bir yandan da evinin yakınında oturan Şeyh Hâdî-yi Necmâbâdî'nin ders ve sohbetlerine de devam eder, yaşları kendisinden çok ileri olan başkaları ile birlikte özellikle Necmâbâdî'nin edebiyat bilgilerinden yararlanırdı. Hatta bu yüzden okuldaki edebiyat mualliminin bazen edebiyat derslerini Dihhudâ'ya bıraktığı olurdu.⁴ Dihhudâ hayatında sahip olduklarını ve öğrendiklerini okul hocalarıyla beraber bu üç kişiye, annesine, Gulamhüseyin-i Burûcerdî'ye ve Hadî-yi Necmâbâdî'ye borçlu olduğunu ifade eder.⁵ O sırada Medrese-i Siyâsî'den mezun olanlar çoğunlukla diplomatik görevler aldığından Dihhudâ da mezun olunca Muâvinüddevle-i Gıfârî'nin beraberinde İran Hükümeti temsilciliği için Balkan ülkelerine gitti. Viyana başta olmak üzere Avrupa şehirlerinde iki yıl kaldı ve bu süre zarfında Fransızcasını geliştirip modern bilimler öğrendi.⁶

Dihhudâ meşrutiyetin ilânına yakın, 1906'da İran'a döndü. Döner dönmez o zamanın muhalif ve heyecanlı siyasi hareketi hürriyetçilerle ilişki kurdu. Mirza Cihangîrân-ı Şîrâzî ve Mirza Kasımhân-ı Tebrîzî tarafından 1907 yılında kurulan *Sûr-i İsrâfil/İsrâfil'in Suru* gazetesinde yazılar yazmaya başladı.⁷ *Çerend u Perend/Lafugüzâf* başlığı altında akıcı ve sade halk diliyle yazdığı mizahi üsluplu, siyasi ve eleştirel yazılar çabucak tanınıp sevilmesini sağladı.⁸ Zira bu sırada İran halkı İngiltere ve Rusya'nın İran'daki faaliyetlerinden ve Kaçar

¹ Daryûş Sebûr, *Berkerân-i Bikerân: Nigâhî ve Şi'r-i Muâsır-i Farsi (Edebiyat-i Farsi)*, Tahran: Sohen, 1378, s. 86.

² Ali Ekber Dihhudâ, "Zindeginâme-i Dihhudâ Be-kalem-i Hodeş" *Allâme Ali Ekber Dihhudâ* (Haz. Ali Canzâde), Yer yok: İntişârât-i Cânzâde, 1362, s.11-12; Sebûr, *a.g.e.*, s. 86. Muhammed Muîn "Dihhudâ", *Lugatnâme-i Dihhudâ, Mukaddime*, Tahran: Dânişgâh-i Tahran, 1338, s. 379'da Dihhudâ'nın on yaşında babasını kaybettiğini yazıyorsa da biz Dihhudâ'nın kendisin verdiği bilgiyi esas aldık.

³ Muhammed Câfer Yâhakkî, *Çun Sebû-yi Teşne: Tarih-i Edebiyat-i Muâsır-i Farsi*, Tahran: Nil, 1375, s. 48.

⁴ Muhammed Muîn "Dihhudâ", *Lugatnâme-i Dihhudâ, Mukaddime*, Tahran: Dânişgâh-i Tahran, 1338, s. 379.

⁵ Dihhudâ, *a.g.m.*, s.12.

⁶ Ali Şaherî, *Şehbâzân-i Kullehâ-yi Edeb-i Pârsi: Şerh-i Hâl-i Şâirân-i Meşhur ez Âğaz tâ İmrûz*, Tahran: Sirayiş, 1384, s. 348.

⁷ Hamira Zumurridî (ve diğerleri), *Güzide-i Mütûn-i Edeb-i Farsi*, Tahran, Zevvar, 1384, s. 131.

⁸ Sebûr, *a.g.e.*, s. 87.

hanedanının baskıcı politikasından oldukça mustarıptı.⁹ Dihhudâ da devrin Avrupa'daki siyasi ve düşünce faaliyetlerinden haberdar olmuş ve özellikle Avrupa'da bulunduğu zamanlar özgürlük ve milliyetçilik taraftarlarının düşüncelerini öğrenmişti. İran'da ise Türkiye ve Avrupa'daki gelişmeleri takip eden özgürlük taraftarlarının gayretleri sonucu meşrutiyet ilan edilmiş ve Meclis-i Şurâ-yi Milli/Milli Şura Meclisi adıyla bir meclis açılması da sağlanmıştı.¹⁰ Dihhudâ da kendisiyle aynı düşünce ve amaçları paylaşan bu harekete katılıp siyasi faaliyet ve eleştirilerine daha da hız verdi. Bu sırada hürriyet taraftarlarınca oluşturulan on sekiz kişilik Komite-i İnkılâb/Devrim Komitesi adlı gizli komiteye de katıldı. Bu komitenin hedeflerinden biri de baskıcı rejimin ileri gelenlerinden Mirzâ Ali Asgarhân-i Eminüssultan'ı öldürmekti.¹¹ Bir suikastle Eminüssultan öldürüldü; fakat bu suikastten sonraki gelişmeler, Millî Şura Meclisi'nin dönemin şahı Muhammed Ali Şâh tarafından bombalanması ve kapatılması, ardından da Devrim Komitesi üyelerinden *Sûr-i İsrâfil* gazetesi müdürü Mirzâ Cihângirhân-i Şîrâzî'nin aralarında bulunduğu birkaç kişinin öldürülmesi ve Dihhudâ'nın aralarında olduğu diğerlerinin de İran'dan çıkarılması ile sonuçlandı.¹² Dihhudâ bunun üzerine 1908 yılında birkaç kişiyle beraber ilkönce Paris'e ve sonra İsviçre'nin Yverdon kentine gitti. Burada 1909'da arkadaşı Muâzidussaltana-i Pîrniyâ'nın sermayesi ile *Sûr-i İsrâfil* gazetesini haftalık olarak çıkarmaya başladı.¹³ Aynı yıl İsviçre'den İstanbul'a gelerek buradaki milliyetçi ve özgürlükçü İranlılar grubuna katıldı ve *Surûş* adlı gazetenin çıkarılmasına katkıda bulunup gazeteye makaleler yazdı.¹⁴ 1909 yılında İran'da Azerbaycan bölgesindeki idareyi ele geçirmiş ve Azadistan adıyla hükümet kurmuş olan özgürlükçü hareketin Tahran'ı ele da geçirerek şahı değiştirip meclisi yeniden açması, Tahran ve Kazvin halklarının da Dihhudâ'yı milletvekili seçmeleri üzerine Dihhudâ İran'a döndü.¹⁵

Dihhudâ Birinci Dünya Savaşı başlayana kadar Tahran'da milletvekilliği ve gazetecilikle meşgul oldu. Savaş başladığında Rus kuvvetleri Tahran yakınlarına kadar gelince aralarında Dihhudâ'nın da olduğu milliyetçi ve özgürlükçüler kendilerini tehlikede görüp Rus takibinden kaçmak için Tahran'dan ayrılıp sırasıyla, Kum, Isfahan, Kirmanşah'a ve nihayet bir kısmı yurt dışına ve bir kısmı da ücra ve تنها köylere kaçtılar. Dihhudâ ise savaş süresince Çehârmehal-i Bahtiyârî yakınlarında bir köyde saklı yaşadıktan sonra savaş sona erince Tahran'a döndü. Fakat bundan sonra siyasi faaliyetleri, heyecanlı ve mücadeleci hayatı bir tarafa bırakıp ilim, kültür ve edebiyatla meşgul oldu.¹⁶

⁹ Mehmet Kanar, *Çağdaş İran Edebiyatının Doğuşu ve Gelişmesi*, İstanbul, İletişim, 1999, s. 23-30.

¹⁰ Kanar, *a.g.e.*, s. 27.

¹¹ Ali Cânzâde, "Dihhudâ ve Mubareze ba Muhammed Ali Şâh" *Allâme Ali Ekber Dihhudâ*, Yer yok, İntişârât-i Cânzâde, 1362; Şaherî, *a.g.e.*, s. 350.

¹² Seyyîd Hasan-i Takizâde, "Dihhudâ", *Lugatnâme-i Dihhudâ, Mukaddime*, Tahran, Danişgah-i Tahran, 1337, s. 395.

¹³ Cânzâde, *a.g.m.*, s.31-32; Kanar, *a.g.e.*, s. 121; Takizade, *a.g.m.*, s. 395.

¹⁴ Muîn, *a.g.m.*, s. 379.

¹⁵ Şaherî, *a.g.e.*, s. 350.

¹⁶ Şaherî, *a.g.e.*, s. 350; Muîn, *a.g.m.*, s. 380.

Dihhudâ bir süreliğine ve sırasıyla Defter-i Vizâret-i Meârif/Eğitim Bakanlığı Komisyonu başkanlığı, Teftiş-i Vizâret-i Adliye/Adalet Bakanlığı Teftiş Komisyonu başkanlığı, Medrese-i Ulûm-i Siyasî/Siyasal Bilgiler Yüksekokulu dekanlığı ve Medrese-i Âlî-yi Hukuk ve Ulûm-i Siyasî-yi Tahran/Tahran Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakültesi dekanlığı görevlerini yürüttü.¹⁷ Bundan sonra tamamen ilmi çalışmalarıyla meşgul olup yakından tanıyanların ifadeleriyle günleri ayları unutacak kadar ve günlük on altı saat çalışarak¹⁸ aşağıda ‘Yazı Hayatı ve Eserleri’ başlığı ile anlatılacak olan eserlerini tamamladı.

Dihhudâ ilerleyen yaşlarında hareketli siyasi hayattan elini çekmiş olmasına rağmen ölümü yine de siyasi amaçlarla yürütülen dava ve takibat altında eziyetlerle boğuşarak olmuştur. Şöyle ki Dihhudâ, Muhammed Musaddık’ın kurduğu millî ve demokrat hükümet lehinde yazıp söyledikleri yüzünden 1953 yılındaki ihtilalden sonra evi basılıp, hakkında takipler ve davalar açıldı. 25 Mihr 1332/17 Ekim 1953 tarihinde askeri mahkeme huzurunda iken fenalaşıp bayıldı ve daha sonra hastalığı ağırlaştı.¹⁹ Bir gece hareket edemez haldeyken evinin kapısının önüne bırakıldıktan sonra ailesince fark edilip içeri alındı. İki yıla yakın yatalak ve gördüğü eziyetlerin izleriyle mustarip fakat yine de edebiyat ve bilimle son derece alakadar yaşadığıktan²⁰ sonra 7 İsfend 1334/27 Şubat 1956 Pazartesi günü öğlenden sonra vefat etti, cenazesi müteakip Çarşamba günü sabahı Rey şehrinde defnedildi.²¹

Yazı Hayatı ve Eserleri

Gazeteciliği ve Fıkra Yazarlığı

Dihhudâ 1907 yılında yayın hayatına başlayan *Sûr-i İsrâfil* gazetesinde başından itibaren yazılar yazdı. *Çerend u Perend* başlıklı bu yazıları ilkönce ve uzun süre Dihov müstearıyla yazdı ve kısa sürede tanınıp sevildi.²² Daha sonra Hermeges/Eşekarısı, Seg-i Hasan-i Dale/Pisboğaz Hasan’ın Köpeği, Gulâm-ı Gedâ/Dilencinin Hizmetcisi, Esîr’ü-l Coval/Çuval Tutsağı, Dihov Ali, Ruznûmeçi/Gazatacı müstearlarını kullandı.²³ *Sûr-i İsrâfil* gazetesi kapatılıp kendisi de İran’dan sürülünce gittiği İsviçre’nin Yverdon şehrinde *Sûr-i İsrâfil* gazetesini haftalık olarak çıkardı ve yazıların çoğunu kendisi yazdı. Fakat gazeteyi ancak üç sayı çıkarabildi.²⁴ Bundan sonra İstanbul’a geçerek burada İranlı birkaç başka aydınla birlikte *Surûş* gazetesini çıkarıp gazeteye yazılar yazdı. İran’a döndükten sonra da zaman zaman *İran Kenûnî*, *Âfitâb* ve *Şûrâ* gazetelerinde de yazılar yazdı.²⁵

¹⁷ Muîn, a.g.m., s. 380; Şaherî, a.g.e., s. 351.

¹⁸ Sebûr, a.g.e., s. 88.

¹⁹ Şaherî, a.g.e., s. 351.

²⁰ Cânzâde, “Âherîn Dekâyik-i Zindegî-yi Dihhudâ”, a.g.e., s.16.

²¹ Muîn, a.g.m., s. 380.

²² Sebûr, a.g.e., s. 87.

²³ Şaherî, a.g.e., s. 349.

²⁴ Takizâde, a.g.m., s. 395; Şaherî, a.g.e., s. 349.

²⁵ Muîn, a.g.m., s. 387.

Dihhudâ gazete yazılarında ülkesinin siyasi durumu hakkında eleştirilere yer veriyor, halkın sesini ve problemlerini duyurmaya çalışıyordu.²⁶ Abîd-i Zâkânî'nin takipçisi olan²⁷ mizahi üslûbuyla da hem geniş kitlelerce ilgi görüyor, hem de yönetimin baskı ve sansüründen kurtuluyordu. Aslında bu üslupla adeta yönetimle alay ediyor, bu yolla dolaylı ve daha etkili siyasi mesajlar veriyordu.²⁸

Dili akıcı, sade ve konuşma diline yakındır. Yazılarında halk dilinin özelliklerine, argo, darb-ı mesel ve sokak ağzı deyimlerine bolca yer vermiştir. Dihhudâ'nın bu yazıları ilk modern Farsça nesir kabul edilir.²⁹ *Çerend u Perend* başlıkla bu yazılarına, Seyyid Muhammed Debirissiyâkî ve Saîd Nefisî'nin hazırladığı *Şâhkârâ-yi Nesr-i Farsî-yi Muâsır/Çaşdağ Farsça Nesrin Şaheserleri* (Tahran, 1330) adlı kitapta yer verilmiştir.³⁰

Şairliği

Dihhudâ çok sayıda şiir yazmış ve yayınlamış, yetkin bir şâir olarak da tanınım kabul edilmiştir. Hakkında yazılar yazan edebiyat araştırmacılarının da ifade ettiği üzere şiirlerini geleneksel üslupta şiirleri, modern izler taşıyan şiirleri ile mizahi ve halk şiirleri olmak üzere üçe ayırarak incelemek gerekir.³¹ Bu her üç türdeki şiirleri zaman zaman *Sûr-i İsrâfil* gazetesi ile *Yağmâ* ve *Mihr* dergilerinde yayınlanmış, ölümünden sonra Muhammed Muîn ve Muhammed Debirissiyâkî'nin çalışmaları ile toplanarak *Dîvân-i Eş'âr-i Dihhudâ/Dihhudâ Şiirleri Divanı* (Tahran, 1334) adıyla basılmıştır.³²

Geleneksel Üslupta Şiirleri

Dihhudâ yukarıda bahsedildiği üzere daha okul yıllarında edebiyat dersi kendisine bırakılacak kadar iyi bir edebiyat eğitimi almış olmasının yanında yıllarca eski büyük şairlerin divanları üzerine aşağıda geniş yer verilecek olan inceleme ve tashihlerini yapmış olması sebebiyle geleneksel şiir hakkındaengin bilgi ve beceri sahibi olmuştur. Geleneksel üslupta gazel, kaside, bent, musammat ve mesnevi formlarında yazdığı şiirleri eski büyük şairlerinkinden kolayca ayırlamayacak kadar ustaca olduğu kabul edilir.³³

Modern İzler Taşıyan Şiirleri

Dihhudâ yukarıda "hayatî" başlığı altında bahsedilen *Sûr-i İsrâfil* gazetesinin müdürü Mirzâ Cihangîrhân-ı Şîrâzî'nin şah tarafından boğdurularak öldürülmesine ağıt olarak 'Yâd âr/Hatırla' başlıklı musammat formunda bir şiir

²⁶ Edward G. Browne, *The Press and Poetry of Modern Persian*, Cambridge: University Press, 1914, s.189.

²⁷ Yâhakkî, *a.g.e.*, s. 51.

²⁸ Muhammed İstîlamî, *Berresî-yi Edebiyât-i İmrûz-i İran*, Tahran: İntişârât-i Emir Kebir, 1354, s.74-75; Sebûr, *a.g.e.*, s.87, 93-94; Şaherî, *a.g.e.*, s. 349.

²⁹ Şaherî, *a.g.e.*, s. 349.

³⁰ Muîn, *a.g.m.*, s. 387. Dâvud İbrâhimî, bu kitabın Dihhudâ'nın makalelerinden oluştuğunu yazmışsa da böyle olmayıp çeşitli yazarlardan seçkidir. "Dihhudâ", *DİA*, c.9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s.289.

³¹ Gulâmhuseyn-i Yûsufî, *Çeşme-i Rûşen: Dîdârî bâ Şâirân*, Tahran: İlmî, 1373, s. 361-467; Yâhakkî, *a.g.e.*, s. 51-52; Muîn, *a.g.m.*, s. 378-393; Sebûr, *a.g.e.*, s. 93.

³² Sebûr, *a.g.e.*, s. 94.

³³ Muîn, *a.g.m.*, s. 387; Yâhakkî, *a.g.e.*, s. 51.

yazmış ve 1909 yılında Yverdon'da çıkardığı *Sûr-i İsrâfil* gazetesinin ilk sayısında yayınlamıştır.³⁴ Bu şiir aslında ağıt olmasına rağmen bedbin bir havayla değil, geçmiş olaylardan ve Kur'an kıssalarından bahsederek arkadaşının ölümünü destanlaştırıp özgürlük mücadelesi verecek genç nesillere örnek olması için coşkulu bir üslupta anlatmaktadır. Kendisi bu şiirini rüyada gördüğü arkadaşının sitemi üzerine yazdığını ve İran edebiyatındaki ilk Avrupaî/modern şiir olduğunu ifade etmiştir.³⁵ Bu şiir her ne kadar geleneksel musammat formunda yazılmışsa da yepyeni ifade ve tabirler içeren dili ile modern ya da modern izler taşıyan bir şiir kabul edilmiş, Avrupalı şairlerden ve Recâizâde Mahmud Ekrem Bey'in 'Vaktâ ki Gelip Bahar Yekser' başlıklı şiirinden esinler barındırdığı da ifade edilmiştir.³⁶

Bundan sonra da çok sayıda yenilik öğeleri taşıyan şiirler yazmış ve şiirde yenilik konusunda dönemin seçkin şairlerinden Melek'üş-Şuâra Behâr, Seyyid Muhammed Ali Cemalzâde,³⁷ Haydar Ali Kemâlî, Yahya Daniş, Pervin-i İtisamî, Ahmed-i Hurrem, Esedullah-i Eşterî, Abdurrahman-i Ferâmerzî gibi pek çok kişiyi etkilemiştir.³⁸

Mizahi ve Halk Şiirleri

Dihhudâ gazete yazılarının yanı sıra özgürlükçü düşüncelerini mizahi üsluplu, daha sanatsız ve sade dilli şiirlerle de anlatmıştır. Bu amaçla çok sayıda mizahi üsluplu, halk dili ve tabirleriyle fakat geleneksel formlarda şiirler yazmış ve gazetelerde yayınlamıştır. Bu tarz şiirleri de çok beğenilmiş, Muhammed Kazvînî, 'İnşallâh Gorbe Est/İnşallah Kedidir' başlıklı mesnevi formundaki mizahi şiirinin 'tartışmasız günümüz edebiyatının şaheserlerinden' olduğunu ifade etmiştir.³⁹ Bu tarz şiirlerinden birkaçını Edward G. Browne *The Press and Poetry of Modern Persian/Modern İran Basını ve Şiiri* adlı kitabına almıştır.⁴⁰

İlim Adamlığı ve İlmî Eserleri

Biyografi Yazarlığı

Dihhudâ, Ebû Reyhan Muhammed Birûnî'nin ayrıntılı biyografisini hazırlayarak Vizaret-i Ferheng/İran Kültür Bakanlığı bünyesindeki *Amûzeş u Pervereş* dergisinin 1324/1945 Mihr sayısında yayınladı. Bu çalışması daha sonra *Lugatnâmesinde* de yer almıştır.⁴¹ Yine *Lugatnâme* içerisinde Ebû Ali Sinâ (İbn-i Sinâ) ve Erdeşir-i Bâbekân gibi bir çoğu daha ayrıntılı olmak üzere çok sayıda şâir, edip, ilim ve devlet adamının biyografisine yer vermiştir.⁴²

Edebiyat İncelemeleri ve Tashihleri

Dihhudâ çok sayıda eski divan ya da şiir mecmuasının inceleyerek mukaddime

³⁴ Yûsufî, *a.g.e.*, s. 462.

³⁵ Yûsufî, *a.g.e.*, s. 466.

³⁶ Yûsufî, *a.g.e.*, s. 462, (Yahya Aryânpur, *Ez Sabâ tâ Nimâ*'dan naklen)

³⁷ Yûsufî, *a.g.e.*, s. 473.

³⁸ Sebûr, *a.g.e.*, s. 93.

³⁹ Sebûr, *a.g.m.*, s. 94.

⁴⁰ Browne, *a.g.e.*, s. 190 ve devamında.

⁴¹ Muîn, *a.g.m.*, s. 381.

⁴² Muîn, *a.g.m.*, s. 401; Ali Ekber Dihhodâ, *Lugatname*, İlgili maddeleri.

yazmış ve tashihler (redaksiyon) yapmıştır. Bir kısmı basılmış da olan edebiyat incelemeleri şunlardır.

- *Dîvân-i Nasr-i Husrev-i Kabâdanî/Nasr-ı Hüsrev-i Kabâdânî*'nin Divanı'na tashihler

Bu divana bir mukaddime yazmış ve bu incelemesi yine adı geçen divan içerisinde 1304-1307 yıllarında basılmıştır.⁴³

- *Dîvân-i Seyyid Hasan-i Gaznevi/Seyyid Hasan-ı Gaznevî* Divanı'na tashihler Eşref mahlasıyla şiirler yazmış olan *Seyyid Hasan-i Gaznevi Divanı*'na ilişkin tashihler yazmış ve bu tashihleri adı geçen divanın 1328 baskısının 361-376 sayfalarında yer almıştır.⁴⁴

- *Dîvân-i Hâce Şemsüddin Muhammed Hâfız-i Şîrâzî/Hâce Şemsüddin Muhammed Hâfız-ı Şîrazî* Divanı'na tashihler

Fars dilinin en güçlü ve ünlü şâirlerinden Hâfız'ın iki farklı basma nüshasına tashihler yazmıştır.

1. *Dîvân-i Hâfız* (Tahran, 1306) baskısı

Halhalî baskısı olarak bilinen bu nüshaya ilişkin tashihleri yayınlanmamıştır.⁴⁵

2. *Dîvân-i Hâfız* (Tahran, 1320) baskısı

Muhammed Kazvî'nin yayına hazırladığı bu nüshaya ilişkin Dihhudâ'nın tashihleri *Dâniş* dergisinde yayınlanmıştır.⁴⁶

- *Dîvân-i Minûçihr-i Dâmeğânî/Minûçihr-i Dâmeğânî* Divanı'na tashihler

Bu divan üzerine yaklaşık yirmi farklı yazma ve basma nüsha üzerinden karşılaştırma yaparak tashihler yazmıştır.⁴⁷ Fakat bu dikkatli incelemesi basılmamıştır.⁴⁸

- *Dîvân-i Ferruhî-yi Sistânî/Ferruhi-yi Sistânî* Divanı'na tashihler

Bu divana ilişkin de çok sayıda yazma ve basma nüshayı karşılaştırarak tashihler yazmış⁴⁹ fakat bu tashihleri basılmamıştır.⁵⁰

- *Dîvân-i Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân/Mes'ud Sa'd-i Selmân* Divanı'na tashihler

Bu divanın bir kısmı üzerine tashihler yazmış fakat yayınlanmamıştır.⁵¹

- *Dîvân-i Sûzeni-yi Semerkandî/Sûzeni-yi Semerkandî* Divanı'na tashihler

Bu divanın Dihhudâ'nın kendi kütüphanesinde bulunan bir basma nüshasının tamamının üzerinde tashihler yazmış⁵² fakat bu notlar da basılmamıştır.⁵³

- *Dîvân-i İbn-i Yemîn/İbn-i Yemîn* Divanı'na tashihler

Bu divanın üzerine Dihhudâ'nın tashihler yazdığı bir nüshası İran Milli Şura

⁴³ Muîn, a.g.m., s. 382.

⁴⁴ Muîn, a.g.m., s. 382.

⁴⁵ Muîn, a.g.m., s. 382.

⁴⁶ Muîn, a.g.m., s. 382-383.

⁴⁷ Muîn, a.g.m., s. 383.

⁴⁸ Şaherî, a.g.e., s. 351.

⁴⁹ Muîn, a.g.m., s. 384.

⁵⁰ Şaherî, a.g.e., s. 351.

⁵¹ Muîn, a.g.m., s. 385.

⁵² Muîn, a.g.m., s. 385.

⁵³ Sebûr, a.g.e., s. 352; Şaherî, a.g.e., s. 97.

Meclisi Kütüphanesinde dir.⁵⁴ Bu tashihler de henüz basılmamıştır.⁵⁵

- Yûsuf u Züleyhâ/Yusuf ile Züleyha (adlı Firdevsî'nin mesnevisi) üzerine tashihler

Ünlü İran şâiri Firdevsî'nin *Yûsuf u Züleyhâ/Yusuf ile Züleyha* adlı mesnevisinin üzerine Dihhudâ'nın tashih ve haşiyeler yazdığı bir yazma nüshasının Dihhudâ'nın kütüphanesinde bulunduğunu ve Dihhudâ'nın bu kitaba çok alaka duyduğunu Muhammed Muîn ifade etmektedir.⁵⁶

Sözlük Çalışmaları

Dihhudâ ilim ve yazı hayatının büyük kısmını dil ve sözlük çalışmaları ile geçirmiş ve daha çok bu yönüyle tanınmıştır. Bu sahada aşağıdaki eserleri yazmıştır.

- Lugatnâme-i Dihhudâ/Dihhudâ Sözlüğü

Dihhudâ'ya kadar İran, Türkiye ve Hindistan'da çok sayıda tek dilli ya da karşılıklı Farsça sözlük yazılmış ve basılmış olduğu halde bunlar birçok yönleriyle eksik yada kusurlu idiler, bu sebeple de daha geniş bir sözlüğe ihtiyaç vardı.⁵⁷ Bu düşünceyle Dihhudâ, birçok başka çalışmaları arasında olağanüstü performansla çalışarak binlerce yazma-basma Farsça-Arapça tarih, coğrafya, astronomi, matematik, tıp, felsefe, kelim, fıkıh ve başka ilim kitaplarını incelemiş, bunlardan derlediği bilgileri üç milyona yakın fişe yazarak çok büyük ve hacimli bir sözlük için çalışmalarını tamamlamıştır.⁵⁸

Bu sözlüğün basımı bir grup milletvekilinin verdiği teklif üzerine İran Milli Şura Meclisi'nin bu çalışmaların kitap haline getirilip basılması için bir kurum oluşturulup tahsisat ayrılmasını öngören tek maddelik kanununun kabulü (16 İsfend 1324/7 Mart 1946) üzerine ve bu kurum eliyle olmuştur. Eserin adı da bu süreç içerisinde kanun teklifinde 'Dâiretü'l-Maârif-i Farsî' ve 'Dâiretü'l-Maârif-i Aga-yi Dihhudâ' şeklinde, kabul edilen kanun metninde 'Kitâb-i Lugat-i Aga-yi Dihhudâ' şeklinde ve daha sonra 16 İsfend 1325/7 Mart 1947 tarihli Bütçe kanununda ise 'Ferheng-i Aga-yi Dihhudâ' olarak geçmiştir. Bu isim karışıklığına Dihhudâ bizzat Farsçanın eldeki ilk sözlüğü olan *Lugat-i Furs-i Esedî*'de geçen bir ifadeden ilhamla *Lugatnâme* adını seçerek son vermiştir.⁵⁹ Ölümünden kısa bir süre önce yaptığı vasiyetiyle bu sözlüğü İran halkına hediye ettiğini ifade etmiştir.⁶⁰

Bahsi geçen kanun kabulü ile Dihhudâ'nın evi merkez sayılarak Sâzmân-i Lugatnâme/Sözlük Kurumu adıyla bir müessese kurulmuş, sözlüğün basıma hazırlanması için gerekli ödenek ve istihdam temin edilmiştir. Yine meclis kararıyla bu kurum 1334/1956 yılında meclis binasına taşınmış, burada 1336 İsfend/1957 Şubat ayına kadar Dihhudâ'nın vasiyeti ve meclis kararıyla ilmi

⁵⁴ Muîn, a.g.m., s. 387.

⁵⁵ Sebûr, a.g.e., s. 352.

⁵⁶ Muîn, a.g.m., s. 387.

⁵⁷ Muîn, a.g.m., s. 397.

⁵⁸ Muîn, a.g.m., s. 397.

⁵⁹ Muîn, a.g.m., s. 397-398.

⁶⁰ Muîn, a.g.m., s. 413.

işlerini Tahran Üniversitesi profesörlerinden Muhammed Muîn'in, mali işlerini meclis matbaa müdürü Seyyid Muhammed Hâşimî idaresi altında yürüttükten sonra 1336/1957-1958 yılı bütçe kanunu ile Dânişgâh-i Tahran/Tahran Üniversitesi'ne devredilmiştir.⁶¹ Bundan sonraki süreç içerisinde *Lugatnâme-i Dihhudâ*'nın basımı tedricen tamamlanmış (1372), daha sonra toplu olarak 14 cilt halinde Tahran Üniversitesi yayını olarak basılmıştır.⁶² Sâzmân-i Lugatnâme ise Dânişgâh-i Tahran Dânişkede-i Edebiyyât ve Ulûm-i İnsânî/Tahran Üniversitesi Edebiyat ve İnsani Bilimler Fakültesi bünyesinde yayım ve kurs faaliyetlerini bugüne kadar sürdürmüştür.⁶³

Bu geniş hacimli sözlükte daha önceki Arapça ve Farsça sözlüklerde bulunmayan çok sayıda kişi ve yer adına, Türkçe, Fransızca, Rusça gibi dillerden geçip Farsçaya yerleşmiş yabancı asıllı kelimelere, yerel ağız ve lehçelerde geçen pek çok sözcük, deyim ve yan anlamlara, kelimelerin geçtiği nazım ve nesir eserlerden örnekler yer verilmiştir. Az bilinen, telaffuzu zor yahut başka kelimelerle karışması ihtimali olan kelimelerin okunuşu da benzer kelimelerden örnekle gösterilmiştir. *Lugatnâme-i Dihhudâ* Farsçanın şimdiye kadar yazılmış en geniş sözlüğü olduğu gibi Arapça ve Türkçe gibi dillere de kaynaklık edecek durumdadır. Bu sözlük Avrupalı sözlük yazarlarına esin kaynağı olmuştur.⁶⁴

- Emsâl ü Hikem/Deyimler ve Atasözleri (Sözlüğü)

Dihhudâ, kendi ifadesiyle çocukluğundan itibaren deyim ve atasözlerinin diğer kelimeler gibi olmayıp bu kelimelerin ayrı anlam ve kullanım yerleri olduğunu fark etmiş ve bunları tespit için notlar almıştır. Daha sonra hazırladığı ve yukarıda hakkında bilgi verdiğimiz ünlü *Lugatnâmesini* hazırlarken deyim ve atasözlerine de yer vermekten dönemin Vezir-i Maârif/İran Eğitim Bakan'ı İmâdüddeve-i Karagözlü'nün talebi ile bu gibi kelimeleri ayrıca tasnif etmiş ve *Emsâl u Hikem* adıyla kitap haline getirmiştir. Bu kitap ilk kez dört cilt halinde Tahran'da 1308-1311 yıllarında, daha sonrada farklı tarihlerde birçok kez basılmıştır.⁶⁵ Bu sözlük atasözü/darbimesel ve deyimlerin dışında benzetmelere, mecaz ve argo anlamlarla bunlara şiir ve nesirden bolca örneklere yer verir.⁶⁶

- Ferheng-i Firanse be Fârsî/Fransızca-Farsça Sözlük

Dihhudâ Fransızca'yı öğrendiyi gençlik yıllarından itibaren Fransızca-Farsça sözlük yazmakla meşgul oluyordu.⁶⁷ Daha sonraki yıllarda da metinler üzerinde çalışarak Fransızca çok sayıda bilimsel, edebi, tarihi, coğrafi sözcüğün Farsça ve Arapça karşılıklarını verdiği sözlüğünü tamamlamış,⁶⁸ fakat bu sözlük basılmamıştır.⁶⁹

⁶¹ Muîn, a.g.m., s. 413-414.

⁶² Yâhakkî, a.g.e., s. 52-53.

⁶³ Yâhakkî, a.g.e., s. 53.

⁶⁴ Muîn, a.g.m., s. 397.

⁶⁵ Muîn, a.g.m., s. 380.

⁶⁶ Ali Ekber Dihhudâ, *Emsâl u Hikem*, c.1-4, Tahran: İntişârât-i Emir Kebir, 1338-1339.

⁶⁷ Muîn, a.g.m., 381.

⁶⁸ Muîn, a.g.m., 381.

⁶⁹ Sebûr, a.g.e., s. 96.

- Lugat-i Furs-i Esedî/Esedî'nin Farsça Sözlüğü'ne dâir notlar
Fars dilinin eldeki ilk sözlüğü olan bu sözlüğün iki farklı basma nüshası üzerinde redaksiyonlar yapmış ve notlar almıştır. Bu notlardan bir kısmı *Yağmâ* ve *Dâniş* dergilerinde yayımlanmıştır.⁷⁰

- Sihâhu'l-Furs/Farsçanın Doğruları (Sözlüğü)'ne mukaddime
Fars dilinin ikinci en büyük sözlüğü olan bu sözlüğün de mevcut üç yazma nüshasından biri Dihhudâ'nın kütüphanesinde olup Dihhudâ bunu da tashih edip bir de mukaddime yazmıştır. Abdulali Tâetî bu sözlüğün redaksiyonunu doktora tezi olarak hazırlayarak bu çalışmasında Dihhudâ'nın tashihlerine de yer vermiş, Muhammed Muîn bu çalışmanın bu halde basılacağını ifade etmişse de⁷¹ henüz basılmamıştır.⁷²

- Pendha ve Kelimât-i Kisâr/Öğütler ve Kısa Sözler
Dihhudâ kısa ve ahlaki felsefi öğütler ve özlü sözler içeren kısa cümlelerden oluşan ve Fransız yazar La Rochfoucauld'un *Maximes* adlı aynı içerikli kitabının üslûbuyla yazılmış olan bu özdeyişler sözlüğünü tamamlamış fakat bu eseri de basılmamıştır.⁷³

Çevirileri

Azamet ve İnhitât-i Rûmîyân/Romalıların Yükselişi ve Düşüşü

Fransız Yazar Montesquieu'nun *De la Grandeur et de la Décandence des Romains*, adlı kitabını gençliğinde *Azimet ve İnhitât-i Rûmîyân* adıyla tercüme etmiş fakat basılmamıştır.⁷⁴

Rûhu'l-Kavânîn/Kanunların Ruhı

Yine Montesquieu'nun *L'Espirit des Lois* adlı kitabını gençliğinde *Ruh'ul-Kavânin* adıyla tercüme etmiş ve fakat bu tercüme de basılmamıştır.⁷⁵

Sonuç

Ali Ekber Dihhudâ, önceleri mücadele ve heyecanla dolu, daha sonra da olağanüstü verimli bir hayat yaşayarak geriye ciltler dolusu onlarca kitap bırakmış ve 'allame' lakabıyla anılmıştır. İlmî eserlerinden başka İran Edebiyatında modern nesrin⁷⁶ ve şiirin⁷⁷ öncüsü olmuş, ilk ve en güzel örneklerini vermiştir. Ancak eserlerinden bir kısmı henüz basılmamıştır. Türkçede ise *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'ndeki kısa madde dışında henüz hakkında herhangi bir yayın olmadığı gibi eserlerinden hiçbiri yayımlanmamış ve çevrilmemiş, yalnızca Mehmet Kanar *Çağdaş İran Edebiyatının Doğuşu ve Gelişmesi* adlı kitabında *Çerend ü Perend* başlıklı gazete yazılarından birinin tercümesine yer vermiştir.⁷⁸

⁷⁰ Muîn, a.g.m., s. 386.

⁷¹ Muîn, a.g.m., s. 386.

⁷² Sebûr, a.g.e., s. 97.

⁷³ Muîn, a.g.m., s. 387.

⁷⁴ Muîn, a.g.m., s. 381; Sebûr, a.g.e., s. 96.

⁷⁵ Muîn, a.g.m., s. 381; Sebûr, a.g.e., s. 96.

⁷⁶ İstilâmî, a.g.e., s. 74-75; Şaherî, a.g.e., s. 349; Kanar, a.g.e., s. 137.

⁷⁷ Yûsufî, a.g.e., s. 462; Muîn, a.g.m., s. 392.

⁷⁸ Kanar, a.g.e., s. 126-128.